

NASILJE NAD STARIM OSOBAMA

VIOLENCE AGAINST OLD PEOPLE

ABSTRACT The aim of this paper considering the socio-pathological phenomenon of violence towards elderly persons. There are not many data on the neglect and abuse of elderly persons in Croatia, nor in the world. That does not mean that it does not exist. The current system pays more attention to violence towards children and women. The paper concisely presents causes and forms of neglect and abuse of older persons, the factors that contribute towards them and the prevention of the same. It also presents some results of the research in the area of abuse and neglect of older persons. Considering the demographic trends in the aging of the population and the increasing number of elderly persons, it is realistic to expect that violence towards older persons is yet to reach „an expansion“.

Key words: elderly persons, violence towards the elderly, causes and forms of abuse, prevention.

APSTRAKT Cilj ovog rada je sagledavanje socio-patološkog fenomena nasilja nad osobama starije životne dobi. Zlostavljanje starijih odnosi se na svako ponašanje u sklopu ljudskih povjerenja, koje na neki način šteti starijoj osobi. Zlostavljanje starijih podrazumijeva fizičko zlostavljanje, psihičko zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, finansijsko (ekonomsko) zlostavljanje i zanemarivanje. O fenomenu nasilja u trećoj životnoj dobi nema mnogo podataka kako u svijetu tako ni u Crnoj Gori. U radu se prikazuju teorijska objašnjenja, uzroci i oblici zanemarivanja i zlostavljanja starijih osoba, faktori rizika koji tome doprinose, te prevencija istog. Takođe su prikazani rezultati istraživanja zlostavljanja i zanemarivanja starijih osoba. S obzirom na demografske trendove i sve veći broj osoba starijih od 65 godina u ukupnoj populaciji, realno je očekivati da će fenomen zlostavljanja starijih osoba tek postati predmet interesovanja kako stručnjaka tako i šire javnosti.

Cljučne riječi: osobe starije životne dobi, nasilje nad starima, uzroci zlostavljanja, prevencija.

Osobe starije životne dobi predstavljaju specifičnu, ranjivu grupaciju čiji se udio progresivno povećava. Zahvaljujući porastu opšteg životnog standarda, unaprjeđenju zdravstvene zaštite smanjenom prirodnom priraštaju, došlo je do produženja životnog vijeka i sve većeg udjela starijih od 65 godina u cjelokupnoj populaciji. Postoje razlike u definisanju početka starosti. U zapadnim zemljama „starija dob“ je najčešće povezana sa 60 ili 65 godina¹, što je povezano s društveno konstruisanim konceptom koji se temelji na zakonskoj dobi odlaska u

¹ Prema kriterijumima Svetske zdravstvene organizacije starost se dijeli na raniju (65–74 godine), srednju (75–84 godine) i duboku starost od 85 i više godina.

penziju. Crna Gora koja prema popisu stanovništva 2011 ima 12,8% lica starijih od 65 godina (Monstat, 2012), svakako je jedna od država u kojoj generacija starih zauzima znatan dio stanovništva. Širom svijeta uočava se brz porast broja starijih ljudi kao svojevrsne demografske revolucije. U poređenju sa prošlim vijekom lako je uočiti napredak koji se tiče higijene, snadbijevanja vodom i kontrole infektivnih bolesti što je rizik od preuranjene smrti znatno redukovalo. Ovo za posljedicu ima rapidan porast svjetske populacije u posljednjih 60 godina nego u bilo kojoj drugoj eri. 1950 svijet je brojao 200 miliona ljudi sa šezdeset i više godina, dok za 2025. procjene pokazuju da će broj ove starosne grupe iznositi oko 1.2 biliona (Randal J & German T.,1999).

Jedan od životnih problema s kojima se starije osobe susreću je i problem nasilja. Nasilje nad starima u porodici prvi put je pomenuto 1975. godine u Britanskom istraživanju pod nazivom „granny battering“ (Baker, 1975, Burston, 1977; prema Lahe 2011). Kroz istoriju se porodično nasilje posmatralo kao isključivo personalni, tj. problem članova porodice unutar koje se nasilje i odigrava, međutim, danas se prepoznaje kao društvena stvar (Ajduković, 2000). Nasilje nad starima je teže identifikovati nego nasilje nad djecom, jer socijalna izolacija starih može povećati i rizik nasilja sam po sebi i biti poteškoća utvrđivanja ove pojave. Zbog toga što je nasilje nad starima skriveno i što ga je teško ispitivati, vrlo je teško odrediti njegovu prevalencu, ali činjenica je da je ono postalo opšti društveni problem i njegove se posljedice reflektuju u različitim područjima društvenog života. Utiče na kvalitet života starih osoba, mjereno uslugama koje im se pružaju, ali utiče i na povećanje troškova zdravstvene i socijalne zaštite, jer utiče na frekvenciju navedenih usluga. Nasilnik može biti partner, član porodice, rođak, prijatelj, komšija, profesionalac u socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, zaposlen u ustanovi za smještaj starijih ili stranac. U nekim slučajevima radi se o beskrupuloznim ljudima koji gledaju da iskoriste starije koji su ranjivi, sa druge strane imamo slučajeve nasilja koji se dešavaju u objektima za smještaj starijih, jer nedostaje osoblje koje je adekvatno obučeno, ili u porodici u slučajevima kada članovi porodice nemaju odgovarajuću obuku da brinu o starijima sa značajnim fizičkim i mentalnim potrebama ili pak postoji istorija nasilnog ponašanja u porodici. Zlostavljanje se može dogoditi bilo kome, u bilo kojoj porodici ili odnosu. Dešava se nezavisno od porekla, uzrasta, vere, rase, kulture i etničkog porekla. U većem riziku od nasilja su starije osobe koje imaju funkcionalne i mentalne probleme i zbog toga su zavisne od nege drugih lica. U većem riziku su takođe i starije žene. Zlostavljane starije žene razlikuju se od mlađih po tri osnova: postoji razlika u pogledu usvojenih vrednosti, ekonomski položaj žene se s godinama pogoršava, a isto važi i za njeno zdravstveno stanje, bilo da je starija žena zavisna od nege drugih, bilo da brine o manje pokretnom partneru ili je socijalno isključena.

Starije osobe predstavljaju specifičnu i ranjivu grupu i kao takve su često potencijalne žrtve nasilja. U većem riziku od nasilja su starije osobe koje imaju funkcionalne i mentalne probleme i zbog toga su zavisne od nege drugih lica. U većem riziku su takođe i starije žene. Zlostavljane stare osobe najčešćeg ne

prepoznaju nasilje, a često osjećaju socijalni stid i sramotu da priznaju da ih zlostavlja neko kome najviše vjeruju. Kod njih se javlja osjećaj krivice i često optužuju sebe da su oni glavni krivci za nasilje.

Dugotrajnost i težina posljedica nasilja nad starima upućuje na potrebe adekvatnog tretmana ovih osoba, kao i potrebe definisanja preventivnih programa. Negiranje postojanja nasilja jeste otežavajuća okolnost u istraživanju istog, ali, činjenica je da je ono postalo opšti društveni problem i njegove se posljedice sagledavaju u različitim područjima društvenog života. O nasilju nad starima se počelo pisati tek u posljednjih deceniju i više, da bi se senzibilisala profesionalna javnost (Ajduković, 2003; Poredoš, Tošić i Grgić, 2005, Rusac, 2006). Problem nasilja nad starim osobama u Crnoj Gori nije dovoljno istražen i svijest o njegovim posljedicama nije dovoljno prisutna u našoj javnosti. U Crnoj Gori publikovano je samo jedno istraživanje tako da je znanje o ovom fenomenu dosta skromno. Centar za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka je u saradnji sa Caritasom Barske nadbiskupije sproveo istraživanje stavova o nasilju nad starim osobama 2014. na uzorku od 1000 ispitanika. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da svaka četvrta osoba u Crnoj Gori brine neposredno o starom članu porodice. Od 1000 ispitanika, koji reprezentuju sastav stanovništva Crne Gore, njih 77 smatra da su stari zanemareni. Oko 60 odsto ispitanika smatra da postoji psihičko nasilje i neka vrsta finansijskog nasilja nad starim.

Definisanje nasilja nad starim osobama

Nasilje se smatra kao bilo koji čin protiv druge osobe i protiv volje te osobe, ono je definisano od strane Svjetske Zdravstvene Organizacije kao internacionalno korišćenje fizičke sile ili moći, preteće ili stvarne, protiv samog sebe, druge osobe, ili protiv grupe ili zajednice, koje rezultira u ili ima visoku vjerovatnoću povreda, smrti, psihološkog povređivanja, lošeg razvitka, ili siromaštva (WHO, 2002). Nasilje nad starima uključuje sve oblike ponašanja (izgovoreno ili urađeno) od strane osobe koja koristi svoju superiornost i utiče na staru osobu. Ne mora postojati lični odnos između počinioca i žrtve (Ramovš, 2007, str. 90–91; prema Lahe, 2011). Svjetska zdravstvena organizacija definisala je zlostavljanje starijih kao „ponavljajući postupak ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi.“ (WHO, 2002). Definisanjem nasilja stvoreni su uslovi za identifikovanje ove pojave kao socijalnog fenomena, pri čemu je apostrofirana razlika između stare osobe kao žrtve i nasilnika prepoznatog, najčešće, kao člana zajednice (člana porodice, pružaoca usluga za stare u zdravstvenom ili socijalnom sektoru i slično).

Zlostavljanje starijih osoba može se definisati kao svako ponašanje u sklopu ljudskih odnosa povjerenja, koje na neki način šteti starijoj osobi. Ono se odnosi na nasilje, maltretiranje i/ili zanemarivanje koje stariji mogu doživjeti od supružnika, djece, rodbine, službenika socijalnih službi ili osoba u situacijama moći i povjerenja. Internacionalna mreža za prevenciju zlostavljanja starijih

osoba² definisala je zlostavljanje starijih osoba na sledeći način: „Zlostavljanje starijih je pojedinačan ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se dešava u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi“ (Krug et al, 2002). Uključuje i razlikuje fizičko, psihičko, seksualno, finansijsko ili materijalno zlostavljanje i zanemarivanje. U literaturi se spominje i duhovno zlostavljanje koje uključuje korištenje vjere i duhovnosti starije osobe u smislu iskorištavanja, manipulisanja i kontrolisanja starije osobe, ismijavanja njihovih vjerovanja, nepoštovanje njihove duhovnosti. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je 2002. godine objavila rezultate internacionalne studije o tome kako starije osobe percipiraju nasilje. Nalazi uključuju zanemarivanje, izolaciju starije osobe, napuštanje i socijalno isključivanje, kršenje i povredu ljudskih, zakonskih i medicinskih prava, i lišenje starije osobe mogućnosti izbora, odluka, statusa, finansija i poštovanja (Neno, Neno, 2005).

S obzirom na kompleksno pitanje nasilja nad starijim osobama, i nizom faktora koji su povezani s njime, istraživači se sve više okreću ekološkom modelu koji pažnju fokusira na interaktivno djelovanje većeg broja činilaca koji se mogu grupisati na tri nivoa: individualnom (uključuje osobine ličnosti, razvojni put pojedinca, vrijednosti, uvjerenja i sl., odnosi se na obilježja nasilnika i na obilježja članova porodice koji trpe nasilje), porodičnom (uključuje dinamiku, uloge i obrasce ponašanja) i sociokulturnom (uključuje državne odnose, obilježja i norme lokalne zajednice, zakone i praksu pravosudnog sistema, tolerantan stav prema nasilju i sl.). Na svakom nivou okoline osoba stupa u odnose i ako se želi razumjeti razvoj pojedinca, moraju se razumjeti interakcije između pojedinca i njegove sadašnje i prošle okoline. Bronfenbrenner to naziva „razvoj u kontekstu“ (Lučanin, 2003). Ekološka perspektiva proučava starenje u kontekstu okoline u kojoj osoba živi, u međusobnoj povezanosti s ličnim istorijskim okolnostima i sposobnostima prilagodjavanja pojedinca.

Teorijska objašnjenja nasilja nad starijim osobama

Starenje predstavlja složeni proces koji obuhvaća biološke, psihičke i socijalne aspekte, stoga i ne postoji jedna jedinstvena, sveobuhvatna teorija koja bi objedinila proces starenja u svojoj složenosti. Ipak, postoje pokušaji da se teorijski objedine i obrazlože empirijski nalazi u okviru pojedinih disciplina koje se bave starenjem kao predmetom proučavanja. Tako se najčešće spominju biološke, socijalne i psihološke teorije starenja koje pokušavaju objasniti ulogu bioloških, socijalnih i psiholoških faktora u procesu starenja (Despot Lučanin, 2003). Zadovoljstvo životom, pozitivno psihičko i funkcionalno stanje te podrška okoline, kao temeljni preduslovi uspješnog starenja, podrazumijevaju složene i promjenjive odnose bioloških, socijalnih i psiholoških faktora, u kojima je rijetka ravnoteža temeljnih faktora (Despot Lučanin, 2003).

² „International Network for the Prevention of Elder Abuse“

S obzirom da postoji vrlo malo istraživačkih studija o uzrocima zanemarivanja i zlostavljanja starijih osoba, te raširenosti ovog problema, ne iznenađuje da je i teorijska konceptualizacija zanemarena. U literaturi se navodi nekoliko teorija značajnih za razumijevanje zlostavljanja, odnosno nasilja nad starijima.

Simboličko interakcijska teorija

U ovoj teoriji naglasak je na interaktivnom procesu između starije osobe i skrbnika. Međutim, fokus nije samo na ponašanje starije osobe i socijalnog radnika, već i na njihovim simboličkim interpretacijama takvog ponašanja. Neki nalazi pokazuju da je subjektivna interpretacija stresa od strane socijalnog radnika bolji prediktor opterećenja nego stvarni, aktualni nivo opterećenja. Ono što većina istraživača nije u mogućnosti da istražiti je povezanost između stepena kognitivnog oštećenja zlostavljane osobe i nivoa zlostavljanja koje može biti samo stvar gledanja i interpretacije skrbnika. Socijalno učenje je dio ovog gledanja: zlostavljači su naučili takvo ponašanje jer su svjedočili tome ili bili i sami žrtve, te su u takvom relativno trajnom odnosu, kao žrtve naučili to prihvatati. Kritičari navode da ovakvo posmatranje ne uzima u obzir solio-ekonomske faktore koji mogu uticati na proces zlostavljanja, te ne uzima u obzir da nisu svi oni koji brinu o starima, a koji su bili zlostavljani u djetinjstvu, postali zlostavljači starijih. Neki autori navode da je intergeneracijski prenos porodičnog nasilja više primjenjiv u kontekstu zlostavljanja djece.

Ekološki model

Većina ranih radova o zlostavljanju starijih osoba bila je ograničena na okolnosti unutar domaćinstva i vršena u razvijenim zemljama. U traženju objašnjenja za zlostavljanje istraživači su se oslanjali na znanja iz oblasti psihologije, sociologije, gerontologije i proučavanja nasilja u porodici. Kako bi se prilagodila složenost mnogih faktora koji su povezani sa nasiljem i samog nasilja, istraživači su se okrenuli ekološkom modelu, koji je prvi put primenjen na proučavanje zlostavljanja i zanemarivanja djece (Garbarino, Crouter, 1978; prema WHO, 2002) i od nedavno se primjenjuje na zlostavljanje starijih (Carp RM, 2000; prema WHO, 20002). Ekološki model pažnju fokusira na interaktivno djelovanje većeg broja činioca koji se mogu grupisati na tri nivoa: individualnom (uključuje osobine ličnosti, razvojni put pojedinca, vrijednosti, uvjerenja i sl., odnosi se na obilježja nasilnika i na obilježja članova porodice koji trpe nasilje), porodičnom (uključuje dinamiku, uloge i obrasce ponašanja) i socio-kulturnoj (uključuje ekonomske odnose, obilježja i norme lokalne zajednice, zakone i praksu pravosudnog sistema, tolerantan stav prema nasilju i sl.). Ekološka perspektiva proučava starenje u kontekstu okoline u kojoj osoba živi, u međusobnoj povezanosti s ličnim istorijskim okolnostima i sposobnostima prilagođavanja pojedinca. Na svakom nivou okoline osoba stupa u odnose i ako se želi razumjeti razvoj pojedinca, moraju se razumjeti interakcije između po-

jedinca i njegove sadašnje i prošle okoline. Bronfenbrenner to naziva „razvoj u kontekstu“ (Despot Lučanin, 2003).

Pregled nekih dosadašnjih istraživanja nasilja nad starijim osobama

Prvo veće istraživanje nasilja nad starijim osobama u porodici sprovedeno je u Sjedinjenim Američkim Državama, na području Bostona, u kojem je učestvovalo 2 020 osoba starijih od 65 godina (Pillemer i Finkelhor, 1988; prema Rusac, 2009). Uzorak je bio slučajan. Rezultati istraživanja pokazali su da je 3,2% osoba izloženo nasilju u posljednjih godinu dana. Oko 2% ispitanika doživjelo je fizičko zlostavljanje, 1,1% hronično verbalno zlostavljanje i 0,4% zanemarivanje. Navedeno istraživanje nije uključivalo materijalno i seksualno nasilje (Rusac, 2009). Kennedy je sproveo istraživanje o iskustvima, znanju i stavovima o nasilju nad starijim osobama na slučajnom uzorku od 250 porodičnih ljekara i 250 internista. Više od 75% ispitanika smatralo je da je zlostavljanje starijih osoba problem u koji ljekari mogu djelotvorno intervenirati. Gotovo svi ispitanici, njih 98%, složili su se da je potrebna edukacija ljekara o nasilju nad starijim osobama te da edukacija o nasilju nad starijima treba biti dio obrazovanja na medicinskom fakultetu. Naime, više od 80% ispitanika se izjasnilo da nisu bili edukovani za dijagnostikovanje zlostavljanja starijih osoba, a manje od 13% ispitanika nije moglo dozvati u sjećanje obrazovni sadržaj na fakultetu koji se odnosi na zlostavljanje starijih.

Istraživanje nasilja nad starijim osobama u porodici sprovedeno je na području Ujedinjenog Kraljevstva (O’Keeffe i sur., 2007; prema Ajduković, Muslić, Rusac, Orgesta, 2008). Uzorak su sačinjavale osobe starije od 66 godina. Autori su ispitali nekoliko oblika nasilja: psihičko, fizičko, materijalno, seksualno nasilje i zanemarivanje koje su starije osobe doživjele u posljednjih godinu dana. Pokazalo se da je najčešće prisutno zanemarivanje (1,1%), slijedi materijalno (0,7%), psihičko i fizičko nasilje je podjednako iskazano (0,4%) i seksualno nasilje koje je najrjeđe iskazani oblik nasilja (0,2%).

Pillemer i Finkelhor 1998. (prema Meeks-Sjostrom, 2004) navode da se nasilje nad starijim osobama događa nezavisno od socioekonomskog statusa u svim društvima. Studije pokazuju da između 2% i 10% starijih osoba doživi neki oblik zlostavljanja i zanemarivanja (Elder abuse prevalence and incidence, 2005; Lachs i Pillemer, 2004.; Yan i Tang, 2001). Istraživanje u Sjedinjenim Državama je pokazalo da je 3,2% osoba starijih od 65 godina iskusilo neki vid zlostavljanja. Oko 2% ispitanika je doživjelo psihičko zlostavljanje, 1,1% kronično verbalno zlostavljanje, i 0,4% zanemarivanje (McDonald & Collins, 2000). National Center on Elder Abuse (SAD) objavio je podatke o trendu kretanja prijavljenih slučajeva. Tako je 1986. godine bilo 117 000 slučajeva, a 2001. godine 470 000, što pokazuje porast od čak 301%. Istraživanje sprovedeno u Kanadi pokazalo je da je 4% starijih osoba doživjelo neki oblik zlostavljanja. Oko 2,5% ispitanika je doživjelo finansijsko iskorištavanje, 1,4% kroničnu ver-

balnu agresiju, i 0,5% psihičko zlostavljanje dok je oko 0,4% ispitanika prijavilo zanemarivanje (Lachs i Pillemer, 2004.; Vida *et al*, 2002). Lachs i Pillemer (2004) navode da se razlike u rezultatima mogu objasniti činjenicom da je istraživanje u SAD-u obuhvatalo fizičko i psihičko zlostavljanje te zanemarivanje, dok je kanadsko istraživanje uz navedene oblike još uključivalo finansijsko zlostavljanje.

Istraživanja u Danskoj, Švedskoj i Finskoj pokazuju da je između 1% i 8% starijih doživjelo zlostavljanje, najčešće od strane bliskog rođaka (Vida *et al*, 2002; Lachs i Pillemer, 2004). U Holandiji je svake godine više od sto hiljada starijih osoba izloženo zlostavljanju (Dongen, 2006); u 77% svih slučajeva žrtve su bile žene što se podudara s nizozemskim (Comijs, 1999, prema LPBO³, 2006) i njemačkim istraživanjem (Brendebach, 2000, prema LPBO, 2006) u kojima su žrtve zlostavljanja većinom starije žene. Britansko nacionalno istraživanje na uzorku od 2 130 starijih osoba pokazalo je da je 5% ispitanika verbalno zlostavljano od strane člana porodice, 2% je fizički zlostavljano, a 2% finansijski iskorištavano (Neno i Neno, 2005, Yan i Tang, 2001). Neno i Neno (2005) prikazali su nalaze 6 867 poziva upućenih AEA⁴ telefonu. Analizom je dobijeno da je 41% starijih osoba imalo iskustva s muškom osobom kao zlostavljačem, dok su 25% počinitelja bile žene.

Značajno istraživanje sprovedeno je u Sjedinjenim Državama u trajanju od 9 godina, na uzorku od 2 812 starijih osoba, od kojih su identifikovani oni koji su doživjeli zlostavljanje i/ili zanemarivanje. Dobijeni nalazi pokazali su da u grupi ispitanika u kojoj nije bilo zlostavljanja, 40% starijih još je bilo živo, dok je u grupi u kojoj su stariji bili izloženi zlostavljanju, svega je 9% bilo živih. Istraživači su zaključili da zanemarivanje i zlostavljanje uzrokuje značajan „interpersonalan stres“ koji se može smatrati dodatnim rizikom za smrt (Krug *et al.*, 2002).

Istraživanja pokazuju da je u 90% slučajeva nasilja nad starijima počinitelj bio član porodice, dvije trećine počinitelja bili su odrasla djeca ili supružnik (Administration on Aging, 1998, prema Vida *et al*, 2002). Ajduković i Pečnik (1992, prema Ajduković, 2003) navode da su počinitelji nasilja prema starima u više od polovine slučajeva žene (kćeri ili snahe) koje, u pravilu, dnevno brinu o žrtvama. Sengstock (1991, prema McCreadie, 1996) navodi da su najčešći počinitelji fizičkog zlostavljanja muške osobe, a počinitelji psihičkog zlostavljanja najčešće osobe ženskog pola. Kod seksualnog zlostavljanja u većini slučajeva počinitelj je muška osoba, a žrtve su žene. Penning (1992, prema McCreadie, 1996) navodi da je kod starijih osoba iznad 75 godina češće prisutno zlostavljanje u odnosu na starije osobe u dobi od 64 do 74 godina. Najčešći počinitelji nasilja u starosnoj dobi do 44 godine.

³ National Platform Combating Elder Abuse (LPBO), organizacija u Nizozemskoj koja se bavi problematikom

zlostavljanja u starijoj životnoj dobi (www.kenniscentrum-ouderen.nl).

⁴ Action on Elder Abuse, nevladina organizacija u UK (www.elderabuse.org.uk).

Etiološki faktori za nastanak nasilja nad starima

Postoje različiti etiološki faktori značajni za nasilje nad starijim osobama.

1. Faktori rizika vezani za zajednicu i društvene norme: izolacija starijih osoba koja osim uzroka može biti i posljedica. Takođe, mnogi stariji ljudi su izolovani zbog fizičke ili mentalne bolesti. Gubitak prijatelja i članova porodice smanjuje mogućnosti za društvenu interakciju. Dalje, umanjivanje vrijednosti starijih osoba od strane zajednice i države, industrijalizacija i migracija mlađih članova porodice, siromaštvo i nezaposlenost, gubitak osnovnih ljudskih vrijednosti, slabljenje povezanosti članova porodice i ljudi uopšteno, međugeneracijski sukob (Rusac, 2006). Kulturne norme i tradicije kao što su ageizam, seksizam i kultura nasilja takođe su prepoznate kao važne, stariji ljudi su često prikazani kao slabi i zavisni, kao manje vrijedni.
2. Individualni faktori rizika vezani za žrtvu; starija osoba s kognitivnim ili fizičkim oštećenjem pod povećanim je rizikom; zdraviji imaju veće šanse da izbjegnu zlostavljanje nego oni lošijeg zdravlja. Nivo stresa kod njegovatelja povećava se s pogoršanjem zdravstvenog stanja onemoćale starije osobe, posebno ako se radi o starijim osobama s invaliditetom (Ajduković, 2003; prema Rusac, 2006). Pol takođe ima uticaja na zlostavljanje starijih, kao žrtve se najčešće javljaju žene, pogotovo što su najpodložnije ekonomski nepovoljnom položaju. Međutim, i starijim muškarcima prijeti opasnost od zlostavljanja od strane supružnika, odrasle djece i drugih rođaka (WHO, 2002).
3. Faktori rizika vezani za počinitelja: najčešći zlostavljači su odrasla djeca žrtve, rođaci ili unuci. Ipak, po svemu sudeći, počinitelji nasilja prema starima su u više od polovine slučajeva žene (kćeri ili snahe) koje svakodnevno brinu o žrtvama stoga više od dvije trećine otpada na članove porodice. Njega onemoćalih starijih ljudi vrlo je naporna i izaziva stres, posebno ako je riječ o starima s mentalnim i fizičkim poteškoćama. Kada je njegovatelj loše pripremljen za zadatak koji mora obaviti, veća je i mogućnost zlostavljanja. Pod tim okolnostima, a nedostaju li i nužna pomagala za njegu ili liječenje, vjerojatnije će doći do konflikta. Takođe, ako njegovatelji ne dobiju bilo kakvu podršku od porodice ili šireg društva, može se osećati preplavljen snažnim emocijama i postati nasilan. Ako je odnos između njegovatelja i starije osobe napet zbog nasilja, drugi članovi porodice i prijatelji mogu biti obeshrabreni da posjete takvog člana porodice, što dovodi do dalje izolacije i povećanog rizika od zlostavljanja starijih.
4. Vezani za oblik nasilja; neke porodice su sklonije nasilju jer je nasilje naučeno ponašanje koje se prenosi iz generacije u generaciju. Kod ovih porodica nasilje je jedina reakcija kojom znaju odgovoriti na stresne situacije. Počinitelji nasilja mogu koristiti velik broj različitih taktika u upotrebi moći i kontrole nad njihovim žrtvama. Zlostavljanje može imati različite oblike te se obrasci nasilnog ponašanja mogu mijenjati kroz vrijeme (Rusac, 2006).

Iako istraživači ne poriču komponentu stresa, oni sada sagledavaju širi kontekst u kome je uzročni faktor kvalitet sveukupne veze. Neke studije koje upućuju na stres onih koji njeguju oboljele od Alchajmera sugerišu da je ipak priroda odnosa između njegovatelja i oboljelog prije nastanka bolesti važan prediktor zlostavljanja (WHO, 2002). Istraživanja su pokazala da nasilnici (uglavnom starije djetete) imaju veću količinu problema nego drugi njegovatelji. U skorije vreme istraživanja nasilja u porodici pokazala su da su zlostavljači koji su fizički agresivni češće imaju poremećaj ličnosti i problem sa alkoholom nego opšta populacija. Kod zlostavljača je velika vjerovatnoća postojanja mentalnog oboljenja i zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (WHO, 2002). Zbog ovih problema, nerijetko su materijalno zavisni od svojih roditelja i zlostavljanje je reakcija na neuspjeh i vlastitu nesposobnost.

Postoji još niz činilaca koji doprinose zlostavljanju starijih osoba, npr. neki stariji, zbog slabosti ili lošeg zdravlja, postanu u potpunosti zavisni od članovima porodice; članovi porodice mogu smatrati da je briga o starijima njihova dužnost i odbijaju svaku pomoć koja dolazi spolja; povećanje kulturnih razlika između generacija u jednoj obitelji; član porodice može biti ekonomski zavisan od starije osobe. Takođe, Neki stariji ljudi imaju tendenciju da budu zahtevni, nezahvalni i jednostavno teški, što može dovesti do agresivnog ponašanja od strane njegovatelja. Osim toga, stariji ljudi sa demencijom mogu pokazati agresivno i neprijatno ponašanje zbog kognitivne, psihološke ili nezadovoljene emocionalne potrebe. Istraživanja su pokazala da se rizik izloženosti starijih osoba nasilju u porodici povećava ako je žrtva zavisna zbog bolesti ili siromaštva, ako živi u porodici sa istorijom nasilnog ponašanja i istorijom unutargeneracijskih i međugeneracijskih sukoba (Rusac, 2006).

Pojavni oblici nasilja nad starijim osobama u porodici

Nasilje se može podijeliti s obzirom na mjesto gdje se odvija i način nasilnog ponašanja. Nasilje nad starijima može se događati u privatnosti doma, u ustanovi i strukturalno. Za starije osobe koje žive u svojim kućama, nasilje može biti povezano s njihovom finansijskom ili emocionalnom zavisnošću od članova porodice. Kod osoba smještenih u ustanovu, zlostavljanje se može javiti kod hranjenja, kupanja, oblačenja, uzimanja lijekova. Strukturalno nasilje odvija se u okviru društva, a odnosi se na nedostatak socijalne sigurnosti i finansijskih sredstava koji bi omogućili zadovoljavajući kvalitet života. Ovaj oblik odnosi se na diskriminirajuću socijalnu, zdravstvenu i ostalu politiku i praksu prema starijima, te neodgovarajuće i uznemiravajuće postupanje javnih službi (Ajduković, 2003). Starija osoba može doživjeti više različitih oblika zlostavljanja u isto vrijeme. Zbog toga je važno da stručnjaci, ali i javnost, budu upoznati sa znakovima upozorenja za moguće zlostavljanje starih osoba kako bi ga pravovremeno uočili i reagovali.

Fizičko zlostavljanje uključuje bilo koji čin nasilja nezavisno od toga rezultira li fizičkom povredom ili ne. Namjerno izazivanje boli ili povrede, a koje rezultira fizičkom povredom ili duševnom boli smatra se zlostavljanjem.

Može uključivati: udaranje, guranje, podmetanje noge, prisiljivanje starije osobe da ostane u krevetu ili stolici, uskraćivanje lijekova ili pretjerano davanje lijekova, ograničavanje slobode. Starije osobe koje postanu krhke, slabe i zahtijevaju medicinske ili druge usluge, mogu postati potencijalne žrtve zlostavljanja te relativno često podlegnu posljedicama tjelesnog zlostavljanja.

Psihičko (emocionalno) zlostavljanje uključuje pokušaje dehumanizacije i podcjenjivanje starijih osoba. Riječ je o najučestalijem obliku nasilja nad starima koji se najteže prepoznaje. Ova vrsta nasilja smanjuje njihovo samopoštovanje ili dignitet. Može uključivati: prijetnje da će ih napustiti i ostaviti same, namjerno zastrašivanje kao npr. da neće dobiti hranu ili neće biti zadovoljene njihove potrebe, ruganje, nazivanje pogrdnim imenima, socijalno izolacija i zabranjivanje posjeta tajenje informacija na koje imaju pravo, ignorisanje i pretjerano kritikovanje, nametanje pitanje smrti i namjerni razgovor o istom.

Finansijsko zlostavljanje je najteži oblik nasilja za prepoznavanje. Obuhvata novčane manipulacije ili iskorištavanje, a uključuje prevare, ucjene, zloupotrebu. Odnosi se na korištenje novca ili vlasništva starije osobe na nepošten način ili korištenje imovine starije osobe za vlastitu dobrobit. Svako postupanje bez dopuštenja na način da se neprikladno ili protivzakonito koristi nečija imovina ili novac je novčano izrabljivanje odnosno finansijsko zlostavljanje. Može podrazumijevati krađu novca starije osobe, penzije ili druge imovine prodaju njihovih kuća ili vlasništva bez njihovog pristanka, zloupotrebu punomoći, potpisivanje dokumenata umjesto njih, naplaćivanje većih cijena za stvari koje se kupe starijoj osobi, raspolaganje kreditnim karticama starih ali ne korišćenje tog novca za podmirivanje njihovih potreba.

Seksualno zlostavljanje uključuje različite oblike seksualnog ponašanja, iskorištavanja i uznemiravanja (seksualno maltretiranje, napadanje i sramoćenje) bez njihove volje i pristanka. Uključuje neželjeni dodir (stariji često nisu sposobni da izraze svoje negodovanje), sve vrste seksualnog napada poput silovanja, sodomije, razgolićavanja.

Zanemarivanje (nebriga) se odnosi na namjerno ili nenamjerno nepružanje osnovnih uslova za život i potrebne njege.

Prevenција nasilja nad starijim osobama

Prevenција nasilja nad starijim osobama je od posebnog značaja kako bi se starijim ljudima mogla osigurati dostojna starost, pružanje materijalne sigurnosti i unaprijeđenje kvaliteta života. Država ima obavezu da preuzme potrebne mjere da bi spriječila nasilje u porodici, odnosno smanjila i olakšala njegove posljedice. Problem nasilja nije isključivo problem pojedinca, već i države, pa u tom smjeru treba raditi na zakonskom okviru, uključujući preventivne mjere i mjere zaštite. Mears i Visser (2005) razlikuju zakonske intervencije, intervencije socijalne i medicinske zaštite i koordinirano djelovanje svih djelova sistema. Glavne strategije prevencije zlostavljanja starijih osoba uključuju forsiranje javno zdravstvenih kampanja u cilju što boljeg informisanja starijih osoba (prepoznavanje znakova zlostavljanja) kao i usmjeravanja pažnje

javnosti na ovaj problem. Neophodno sprovesti integrisane programe u školama kako bi se smanjili ukorijenjen negativan stav, predrasude i stereotipi prema starijim osobama, redefinisati socijalnu politiku, podići standarde brige za starije osobe, te sprovesti dodatnu i kontinuiranu edukaciju svih uključenih u proces staranja. Naročitu pažnju treba posvetiti institucijama koje se brinu za starije, kao i njihovom osoblju. Obavezno prijavljivanje bilo kakvog oblika nasilja prema starijim osobama (policija, centri za socijalni rad, porodična medicina), formiranje grupa samo-pomoći (npr. pri gerontološkim centrima), osiguravanje sigurnih kuća za zlostavljane starije osobe, sprovođenje programa psihološke pomoći kao i strožu zakonsku regulativu za nasilnike.

U prevenciji zlostavljanja starijih osoba najvažnija su tri koraka:

1. Uvijek poslušati stariju osobu ili osobu koja o njoj zbrine (npr. ljekar, komšija, prijatelj).
2. Intervenirati čim postoji i najmanja sumnja na zlostavljanje/zanemarivanje starijih osoba.
3. Edukovati što veći broj osoba, nezavisno o dobi, o načinima prepoznavanja zlostavljanja/zanemarivanja, te mogućnostima prijavljivanja kako bi se postigao što brži i kvalitetniji odgovor u cilju zaštite starije osobe. Spitek–Zvonarević (2006) smatra da je radi zaštite od nasilja i zapuštanja starijih osoba, nužno razviti programe prevencije koji slijede modele javnozdravstvenog pristupa, a koji obuhvataju mjere i akcije: na individualnom planu, u međusobnim odnosima u neposrednoj okolini, kao i na šire društvenom planu. Na lokalnom nivou mogu se organizovati programi socijalne i zdravstvene pomoći, u obliku besplatnih telefonskih linija na kojima bi starije osobe mogle potražiti pomoć ili prijaviti zlostavljanje, programi edukacije starih lica o njihovim pravima i o problemu nasilja u smislu njegovog prepoznavanja i osposobljavanje stručnjaka u zdravstvenim ustanovama da prepoznaju nasilje, podizanje javne svijesti. Sredstva javnog informisanja (televizija, radio, novine) imaju značajnu ulogu u razbijanju predrasuda o starijim osobama kao potpuno nesposobnima da odlučuju o sebi, u stvaranju i kreiranju svijesti o svim oblicima nasilja s naglaskom na izbjegavanju senzacionalizma i pružanju jasnih poruka s korisnim i odgovarajućim informacijama.

U okviru sekundarne prevencije aktivnosti se mogu podijeliti na one koje se odnose na šire društveno djelovanje (obrazovanje, istraživanja, socijalnu politiku) i one koje su neposredno usmjerene na porodicu u krizi (Ajduković, 2003). Bilo bi korisno utvrditi jedinstven način evidentiranja nasilja u zdravstvu, pravosuđu i socijalnoj zaštiti, voditi statističku evidenciju svih oblika nasilja nad starima, jačati sistem prijavljivanja nasilja, istaknuti važnost istraživanja. Programi prevencije mogu biti kvalitetni ako slijede rezultate kontinuiranih istraživanja tog kompleksnog fenomena, te ako se sprovodi trajna provjera i evaluacija sprovedenih mjera i akcija. Tercijarna prevencija odnosi se na intervencije čiji je cilj pružanje psihosocijalne pomoći starijoj osobi kao žrtvi, te njihov tretman. Uključuje i postupke rehabilitacije počinitelja nasilja s ciljem sprečavanja ponovnog nasilja i uspostavljanja narušene ravnoteže.

Zaključak

Nasilje je kršenje temeljnog ljudskog prava te predstavlja odgovornost i pojedinca i društva. Istraživački interes za područje nasilja nad starijim osobama javlja krajem 80-ih i početkom 90-ih godina dvadesetog vijeka. Iako strana istraživanja pokazuju da je između 2% i 10% starijih izvrnuto nekom od oblika nasilja, podatke nije moguće komparirati zbog neujednačenih definicija zanemarivanja i zlostavljanja starijih osoba, ali i različitih metodologija. Budući problematika nasilja nad starijim osobama još uvijek relativno zanemareno područje, te da u Crnoj Gori zasada nema literature, sistematskih podataka ni istraživanja o toj problematici, u ovom radu su prikazane neke glavne odrednice ovog fenomena. Problemu nasilja nad starijima treba pristupiti multidisciplinarno i multisektorski s naglaskom na preventivno djelovanje i senzibilizaciju stručnjaka i uopšte šire javnosti.

Literatura

- Ajduković, M. (2000), *Određenje i oblici nasilja u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, M. (2003), *Nasilje u obitelji* (2. prošireno izdanje). U: Puljiz, V., Bouillet, D. (ur.): *Nacionalna obiteljska politika*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 265–274.
- Ajduković, M. i Pavleković, G. (2004), *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Buri, H., Daly, J. M., Hartz, A. J. i Jogerst, G. J. (2006), „Factors associated with self-reported elder mistreatment in Iowa’s frailest elders“. *Research on Aging*, 28 (5), Sage Publications
- Comijs, H. C., Jonker, C., Tilburg, van W. & Smit, J. H. (1999), „Hostility and coping capacity as risk factors of elder mistreatment“. *Social Psychiatry Psychiatric Epidemiology*. Steinkopff – Verlag, 34.
- Crandall, R. C. (1991), *Gerontology: A behavioral science approach*. McGraw-Hill, INC., 319–323.
- Despot, L. J. (2003), *Iskustvo starenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Dongen, von M. (2006), *Dealing with elder abuse in The Netherlands*.
- Elder abuse prevalence and incidence (2005), National Center on Elder Abuse.
- Fisher, B.S. & Reagan, S.L. (2006), The extent and frequency of abuse in the lives of older women and their relationship with health outcomes. *The Gerontologist*, 46 (2), 200–209.
- Krug E., Dahlberg, L., Mercy J.A., Zwi A.B. i Lozano R. (eds.) (2002), *Abuse of elderly World Report on Violence and Health*, Geneva: WHO Press.
- Lahe, D.(2011). *Research on Abuse and Violence against the Elderly in a Family Setting*, Acta Technologica Dubnicae.
- Madrid International plan of action on ageing (2002), Report of the Second World Assembly Ageing-www.un.org

- McCreadie, C. (1996), Elder abuse: An update on research. London: Institute of Gerontology University of London. www.kcl.ac.uk
- McDonald, L. i Collins A. (2000), Abuse and neglect of older adults: A discussion paper. Ottawa: Family Violence Prevention Unit, Health Canada.
- Mears, P. D. & Visher, A.C. (2005), Trends in understanding and addressing domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 20 (2), 204–211.
- Meeks-Sjostrom, D. (2004), A comparison of three measures of elder abuse. *Journal of Nursing Scholarship*, 36 (3), 247–250
- Neno, R., Neno, M. (2005), Identifying abuse in older people. *Nursing Standard*. 20 (3), 43–47.
- Petrak, O., Despot Lučanin, J. & Lučanin, D. (2006), Kvaliteta starenja – neka obilježja starijeg stanovništva Istre i usporedba s drugim područjima Hrvatske. *Revija za socijalnu politiku*, 13 (1), 37–50.
- Poredoš D., Tošić G. & Grgić, G. (2005), Nasilje u obitelji nad osobama starije životne dobi. *Socijalna psihijatrija*, 33 (4), 216–224.
- Randal J, & German T. (1999), The ageing and development report: poverty, independence, and the world's people. London, HelpAge International.
- Rusac, S. (2006), *Nasilje nad starijim osobama*, Ljetopis socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Rusac, S. (2009), *Nasilje nad starijim osobama u obitelji na području grada Zagreba*, Ljetopis socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Spitek-Zvonarević, V. (2006), Zlostavljanje u starijoj dobi-trajne mete nasilja. *Narodni zdravstveni list*, 560–561.
- The Mental Health and Well-being in Later life Programme 2003–2006 (2006), NHS Health Scotland, Edinburgh, 14–15.
- Vida, S., Monks, R.C. & Des Rosiers, P. (2002), Prevalence and correlate of elder abuse in a geriatric psychiatry service. *Canadian Journal of Psychiatry*, 47, 459–467.
- WHO (2002). The Toronto Declaration on the Global Prevention of Elder Abuse. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2007). Important Target Groups: Elderly people. Geneva; World Health Organization
- Yan, E. & Tang, C. S. (2001), Prevalence and psychological impact of chinese elder abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 16 (11), 1158–1174 .
- Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT) (2016), „Zaposlenost i zarade”. Mjesečni statistički pregled broj 4 .Podgorica, Zavod za statistiku.